

De ladder van delen en gehelen

Het verlangen om ergens bij te horen, de eigen identiteit te richten op het horen bij een bepaalde groep en het aankweken van daarbij levende groepsgevoelens is een van de kernen van het sociale leven. Een goed voorbeeld is het benadrukken van de nationale identiteit als het aanbrengen van een gevoel voor het grotere geheel. Dat speciale groepsgevoel verschijnt telkens opnieuw wanneer een samenleving aan snelle veranderingen onderhevig is of door nog grotere gehelen wordt opgeslokt. Men denke aan de uitbreiding van de Europese Unie of aan economische en culturele mondialisering. Waar een gezond nationaal gevoel eindigt en het ongezone nationalisme begint, is moeilijk direct uit te maken, maar er is wel sprake van een spanning tussen verschillende vormen van sociale binding. Deel uitmaken van een geheel is vaak geografisch bepaald: men identificeert zich met een bestuurlijk-staatkundige eenheid (gemeente, provincie, rijk, Europa) met als logisch gevolg de immer terugkerende vraag naar de mogelijkheden en moeilijkheden van de 'eenheid in verscheidenheid'. *E pluribus unum*, 'uit velen één'.

Een andere manier om een geheel te omschrijven is te wijzen op het verschijnsel integriteit. Het is ontleend aan het Latijnse woord *integritas* en betekent 'heelheid' (bijvoorbeeld de integere getallen in de wiskunde), 'gaafheid', 'ongeschondenheid', ook 'rechtschapenheid', 'eerlijkheid'. Mensen uit één stuk houden hun rug recht als het gaat om het bewaken en bewaren van hun eigen persoonlijke waarden. Een samenleving vaart wel bij integere personen, zowel bij eerlijke burgers als bij integere bestuurders. Gevoel bijbrengen voor deze vorm van heelheid, integriteit, is een belangrijk onderdeel van de opvoeding.

Het valt me op dat de twee manieren om het geheel in kaart te brengen niet altijd met elkaar stroken. Op dit moment wordt erg veel nadruk gelegd op het opnieuw ontdekken van nationale eenheid, via een canon, maar ook door de nadruk te leggen op sociale cohesie, dat een soortgelijk gevoel voor eenheid zou moeten uitdrukken. Tegelijkertijd is er voor integriteit veel minder aandacht. Het is zelfs nodig gebleken om een apart integriteitsbeleid voor ambtenaren, politieagenten en politici op te zetten. Men mag zich niet laten corrumperen of omkopen.

Integriteit en het benadrukken van eenheid in een bepaalde kring kunnen zelfs met elkaar in botsing komen, bijvoorbeeld wanneer de groepseenheid zo sterk wordt beleden dat individuele leden zich volledig ondergeschikt moeten maken aan het grotere geheel, waarbij vaak grenzen worden overschreden. De persoonlijke integriteit staat dan op het spel. Met andere woorden, er kan ook te veel bindingskracht uitgaan van een groep of grotere eenheid. Ik denk hierbij aan een jeugdbende, aan een immigrantenmilieu dat weinig vrijheid laat aan immigrantenkinderen of aan een groep jongeren die met riskante gewoonten (hard rijden, stoer doen, overmatig alcohol- en druggebruik) zoveel druk op elkaar uitoefenen dat er geen ruimte meer blijft voor individuele keuzen en eigen verantwoordelijkheid. Nog sterkere voorbeelden van ongezone groepsbinding zijn de mafia, kolonelsregiems of de druk die sommige bestuurders op elkaar uitoefenen

in directiekamers. Hieruit mogen we afleiden dat een gevoel voor het geheel niet steeds een groot goed hoeft te zijn. We stuiten steeds weer opnieuw op de naar mijn mening gezonde spanning tussen individuele verantwoordelijkheid en individuele levenskeuzen enerzijds en het behoren tot een bepaalde groep of groepen anderzijds. Ik vind die spanning gezond en ook niet geheel onoplosbaar, zoals ik hoop aan te tonen.

Ik zou dit willen doen door te wijzen op een van de fascinerende en moeilijk te doorgronden kenmerken van het sociale leven: de dialectiek van delen en gehelen. Delen verwijzen altijd naar grotere gehelen en die gehelen zijn immers samengesteld uit delen. De delen zijn zelf ook weer complexe eenheden. Sociologen moeten leren behendig op te klimmen van delen naar gehelen en weer af te dalen van gehelen naar delen. Dat is dé specialiteit van het sociologische denken. Toegepast op het samen leven betekent dit: van individu naar groep en van groep naar individu, zonder dat één perspectief overheersend wordt. Van groep naar groter geheel: organisaties, steden, staten, culturen, maar ook weer terug van grotere gehelen naar delen. Leren denken in delen en gehelen zou ik dat willen noemen. Het deel is niet minder complex en niet minder samengesteld dan het geheel, ook al zijn we geneigd aan te nemen dat het grotere steeds complexer wordt. Ik vul dat aan met: hoe kleiner een deel, hoe ingewikkelder de wereld. Dat is toch immers ons aller ervaring? Individuen zijn niet zelden de ingewikkeldste werelden (met niet gelijklopende binnen- en buitenwerelden) die er bestaan.

Spinoza gaf in een van zijn brieven aan zijn bekende vriend Henry Oldenburg, de oprichter van de Royal Society in Engeland, het voorbeeld van een klein wormpje in onze bloedbaan. 'Dat wormpje zou in het bloed leven, zoals wij in dit deel van het heelal en het zou ieder deeltje van het bloed als een geheel, niet als een deeltje beschouwen en het zou niet kunnen weten hoe alle delen door de natuur van het bloed als geheel worden beheerst en hoe ze gedwongen worden zich aan elkaar aan te passen, al naar gelang de natuur van het bloed als geheel dit eist, zodat ze in een vaste verhouding met elkaar in harmonie zijn' (Epistola 32) Het primitieve biologische voorbeeld van Spinoza, namelijk dat de natuur bestaat uit delen en gehelen, wordt vervolgens door hem ethisch en politiek aangewend. Delen ontmoeten elkaar als gehelen (integere personen) en ze moeten het, in het besef slechts deel uit te maken van een groter geheel, met elkaar zien te rooien. Dan is respect voor elkaars integriteit (heelheid) en gehele persoonlijkheid een noodzakelijke voorwaarde voor het vreedzaam samenleven.

Een individu dat op zich zelf staat, een authentiek en integer mens is, kan heel goed deel uitmaken van heel veel groepen. Onze persoonlijke identiteit is een samengestelde identiteit, die niet uitsluitend gericht hoeft te zijn op één groep of één groepskenmerk, maar juist uit een heel persoonlijke, unieke combinatie van groepsaffiniteiten kan bestaan. Bijvoorbeeld: ik kan mijn identiteit ontleen aan het behoren tot een kleine groep binnen een grote familie met een geheel eigen cultuur, én tegelijkertijd identificeer ik mij met mijn beroepsgroep, de internationale gemeenschap van sociologen, én als inwoner van een gemeente, én als lid van een geloofsgemeenschap, én als lid van een nieuwe samenleving, én als ex-lid van een oude samenleving, waar ik deel van heb uitgemaakt in het verleden. Tegelijk kunnen we ons wereldburger voelen en als wereldburger ons verbonden weten met gebeurtenissen en medemensen elders. Als delen tot gehelen, en het interessante van deze keuze is nu juist dat de verhouding tussen deel en

geheel steeds wisselt. Amsterdamse bakkers van Marokkaanse herkomst, Gooise expats, Australische aio's die bevriend raken met Afro-Amerikaanse studenten in het University College te Utrecht enzovoort. We zijn afwisselend deel van een deel en deel van een geheel, zowel deel als geheel, gelijktijdig afhankelijk (als deeltje) en onafhankelijk (als integer individu). Elke persoonlijke identiteit is een gelaagde, complexe samenstelling van identificaties met delen en gehelen. Er is derhalve altijd sprake van overlappende identiteiten. De Zuid-Afrikaanse dichter Breyten Breytenbach heeft voor deze moderne persoonlijkheid een toepasselijke nieuwe term gebruikt: een 'mengelmens'. We zijn allemaal mengelmensen, westerse wetenschapsbeoefenaren evenzeer als niet-westerse jongeren en wie al niet. Elke (post)moderne samenleving bestaat uit een mengelmoes van mengelmensen. Een soortgelijke visie wordt ook zeer overtuigend beschreven door de Brits-Afrikaanse schrijver-filosoof Kwame Anthony Appiah, namelijk in zijn recente boeken *The Ethics of Identity* (2005) en *Cosmopolitanism, Ethics in a World of Strangers* (2006).

Het ontwikkelen van een theorie van overlappende identiteiten, van een samengestelde persoonlijke identiteit van delen en gehelen, is een belangrijke bijdrage die de sociale wetenschappen zouden kunnen bieden aan de hedendaagse complexe, tegenstrijdige en vaak onoverzichtelijke wereld, die voor een klein deel bestaat uit vrienden en voor het grootste deel uit vreemdelingen.

Kees Schuyt